

Summer School 2015, Pontignano

Gigi Spina (20 agosto)

Il titolo respinto:

Come si traduce l'aspetto?

Qualche titolo

- R. Pierini – R. Tosi, *Capire il greco*, Pàtron, Bologna 2012, pp. 97-99.
- A. Traina - G. Bernardi Perini (a cura di C. Marangoni), *Propedeutica al latino universitario*, Pàtron, Bologna 1992⁴, pp. 210-218.
- P. Agazzi – M. Vilaro, *Hellenistì, Grammatica della lingua greca*, Zanichelli, Bologna 2007, pp. 151-152; 157-158.

- **Platone, *Sofista* 261e-262:°**

ἔστι γὰρ ἡμῖν που τῶν τῆ φωνῆ περὶ τὴν οὐσίαν
δηλωμάτων διττὸν γένος.

Πῶς;

Τὸ μὲν ὀνόματα, τὸ δὲ ῥήματα κληθέν.

Εἰπέ ἑκάτερον.

Τὸ μὲν ἐπὶ ταῖς πράξεσιν ὃν δῆλωμα ῥῆμά που λέγομεν.

Ναί.

Τὸ δέ γ' ἐπ' αὐτοῖς τοῖς ἐκείνας πράττουσι σημείον τῆς
φωνῆς ἐπιτεθὲν ὄνομα.

Κομιδῆ μὲν οὖν.

Οὐκοῦν ἐξ ὀνομάτων μὲν μόνων συνεχῶς λεγομένων οὐκ
ἔστι ποτὲ λόγος, οὐδ' αὖ ῥημάτων χωρὶς ὀνομάτων
λεχθέντων.

Platone, *Cratilo* 383a-b:

Κρατύλος φησὶν ὅδε, ὦ Σώκρατες, ὀνόματος ὀρθότητα εἶναι ἐκάστῳ τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν, καὶ οὐ τοῦτο εἶναι ὄνομα ὃ ἂν τινες συνθέμενοι καλεῖν καλῶσι, τῆς αὐτῶν φωνῆς μόριον ἐπιφθεγγόμενοι, ἀλλὰ ὀρθότητά τινα τῶν ὀνομάτων πεφυκένη καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις τὴν αὐτὴν ἅπασιν.

Aristotele, *Della interpretazione* 16a/b:

Ἔστι μὲν οὖν τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα, καὶ τὰ γραφόμενα τῶν ἐν τῇ φωνῇ. καὶ ὥσπερ οὐδὲ γράμματα πᾶσι τὰ αὐτά, οὐδὲ φωναὶ αἱ αὐταί· ὧν μέντοι ταῦτα σημεῖα πρώτων, ταῦτα πᾶσι παθήματα τῆς ψυχῆς, καὶ ὧν ταῦτα ὁμοιώματα πράγματα ἤδη ταῦτά.

- **Aristotele, *Della interpretazione* 16a/b**

Ὄνομα μὲν οὖν ἐστὶ φωνὴ σημαντικὴ κατὰ συνθήκην ἄνευ χρόνου.
Ῥῆμα δέ ἐστι τὸ προσσημαῖνον χρόνον.

- **Dionisio Trace, *La grammatica***

Ὄνομά ἐστι μέρος λόγου πτωτικόν, σῶμα ἢ πρᾶγμα σημαῖνον
Ῥῆμά ἐστι λέξις ἄπτωτος, ἐπιδεικτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ
ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσα.

Il verbo e i tempi

Omero, *Iliade* I 70 (Calcante)

ὄς ἤδη τά τ' ἔοντα τά τ' ἔσσόμενα πρό τ' ἔοντα,

Esiodo, *Teogonia* 38 (le Muse)

εἴρουσαι τά τ' ἔοντα τά τ' ἔσσόμενα πρό τ' ἔοντα

Dionisio Trace, *La grammatica*

Χρόνοι τρεῖς, ἐνεστώς, παρεληλυθώς, μέλλων. τούτων ὁ παρεληλυθώς ἔχει διαφορὰς τέσσαρας, παρατατικόν, παρακείμενον, ὑπερσυντέλικον, ἀόριστον· ὧν συγγένειαι τρεῖς, ἐνεστώτος πρὸς παρατατικόν, παρακείμενου πρὸς ὑπερσυντέλικον, ἀορίστου πρὸς μέλλοντα.

Tempi stoici

- Per il pensiero stoico, invece, le ripartizioni del tempo sono due (quasi 'aspettuali'):
- ὠρισμένος e ἀόριστος, quindi 'definito' e indefinito' (dell' ἀόριστος fa parte anche il μέλλων, il tempo che deve venire).
- Ὁρισμένος ha un ἔνεστώς (un presente definito), Ἄόριστος ha un παρωχημένος (un indefinito passato) entrambi hanno un παρατατικός (un tempo che si distende nel presente e nel passato) e un συντελικός (un presente ma compiuto nel passato e un passato compiuto nel passato).
- Infine troviamo un παρωχημένος ἀόριστος, quasi un doppio (o propriamente) indefinito, con dimensione temporale del passato

Tempi latini (secondo Varrone, *La lingua latina*)

- VI, 5,35: Cum verborum declinatum genera sint quattuor, unum quod tempora adsignificat neque habet casus, ut ab lego leges, lege; alterum quod casus habet neque tempora adsignificat, ut ab lego lectio et lector; tertium quod habet utrunque et tempora et casus, ut ab lego legens, lecturus; quartum quod neutrum habet, ut ab lego lecte ac lectissime.
- VIII 8,20: In verborum genere quae tempora adsignificant, quod ea erant tria, praeteritum, praesens, futurum, declinatio facienda fuit triplex, ut ab saluto salutabam, salutabo; cum item personarum natura triplex esset, qui loqueretur, ad quem, de quo, haec ab eodem verbo declinata, quae in copia verborum explicabuntur.

Ancora Varrone: X, 2-31-33

- Secundum genus quae verba tempora habent neque casus, sed habent personas. Eorum declinatum species sunt sex: una quae dicitur temporalis, ut legebam gembam, lego, gemo; altera personarum, ut sero meto, seris metis; tertia rogandi, ut scribone legone, scribisne legisne. Quarta respondendi, ut fingo pingo, fingis pingis; quinta optandi, ut dicerem facerem, dicam faciam; sexta imperandi, ut cape rape, capito rapito. Item sunt declinatum species quattuor quae tempora habent sine personis: in rogando, ut foditurne sereturne, et fodieturne sereturne. Ab respondendi specie eadem figurae fiunt extremis syllabis demptis; optandi species, ut vivatur ametur, viveretur amaretur. Imperandi declinatus sintne habet dubitationem et eorum sintne haec ratio: paretur pugnetur, parator pugnator. Accedunt ad has species a copulis divisionum quadrinis: ab infecti et perfecti, ut emo edo, emi edi; ab semel et saepius, ut scribo lego, scriptito lectito; a faciendi et patiendi, ut uro ungo, uror ungor; a singulari et multitudinis, ut laudo culpo, laudamus culpamus. Huius generis verborum cuius species exposui quam late quidque pateat et cuius modi efficiat figuras, in libris qui de formulis verborum erunt diligentius expediatur.

L'aspetto del morire, Cicerone traduttore (1)

- **Un frammento di Epicarmo (247 Kaibel):**

ἀποθανεῖν ἢ τεθνάναι οὐ μοι διαφέρει

- **Cicerone, Tuscolane I,8,15:** sed tu mihi videris Epicharmi, acuti nec insulsi hominis ut Siculi, sententiam sequi. Quam? non enim novi. Dicam, si potero, Latine. scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere quam in Graeco Latine. Et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? 'Emori nolo, sed me esse mortuum nihil aestimo. 'Iam adgnosco Graecum'.

Λ'aspetto del morire, Cicerone traduttore (2)

Senofonte, *Ciropedia* VIII 7, 19-20: οὐδὲ τοῦτο πώποτε ἐπίσθην ὡς ἡ ψυχὴ ἕως μὲν ἂν ἐν θνητῷ σώματι ᾖ, ζῆ, ὅταν δὲ τούτου ἀπαλλαγῆ, τέθνηκεν· [ὁρῶ γὰρ ὅτι καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὅσον ἂν ἐν αὐτοῖς χρόνον ᾖ ἡ ψυχὴ, ζῶντα] παρέχεται. οὐδέ γε ὅπως ἄφρων ἔσται ἡ ψυχὴ, ἐπειδὴν τοῦ ἄφρονος σώματος δίχα γένηται, οὐδὲ τοῦτο πέπεισμαι· ἀλλ' ὅταν ἄκρατος καὶ καθαρὸς ὁ νοῦς ἐκκριθῆ, τότε καὶ φρονιμώτατον αὐτὸν εἰκὸς εἶναι.

Cicerone, *La vecchiaia* 80: Apud Xenophontem autem moriens Cyrus maior [...] Mihi quidem numquam persuaderi potuit animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere, cum excessissent ex eis, **emori**, nec vero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore evasisset, sed cum omni admixtione corporis liberatus purus et integer esse coepisset, tum esse sapientem.